

Orosz László

Döbrentei – Katona, Berzsenyi

Csetri Lajos emlékének

Döbrentei Gábor hosszú ideig a magyar irodalomtörténet kitagadott gyermeke volt. Kirekesztését korábbi támogatója, Kazinczy kezdeményezte. 1829. ápr. 2-i levelében többek között ezt írta neki: „az én hajlandóságom nélkül legfeljebb is egy falusi papocskára levél vala, nem nagy talentumod s talán még kevesebb tudománykád többet nem ígérhetének.” Ellene fordult az 1820-as, 30-as években demokratizálódó irodalmi közvélemény arisztokratákkal való kapcsolatai miatt, nem volt ugyanis titok, hogy Széchenyi támogatásával nyerte el a Magyar Tudós Társaság titkári tisztségét, az úgynevezett Conversations-lexikoni pörben pedig Dessewffy József gróf kelt a védelmére. Az 1830-as évek közepére kiszorult az irodalomból, le kellett mondania a Tudós Társaság titkárságáról is. A legutóbbi időkig tartó elítélését érzékeltetheti néhány idézet az 1960-as években az Irodalomtudományi Intézetben készült magyar irodalomtörténetből: pályája elején Kazinczy „túlértékeltte”, ő azonban „hátra támadta” pártfogóját; még azt is hibájául róják fel, hogy folyóírata, az *Erdélyi Muzéum* „túláságosan igényes volt”, ezért előfizetői elpártoltak tőle.

Működésének pozitív vonásaira csak legutóbb kezdtek fölfigyelni, mindenekelőtt Csetri Lajos *A magyar kritika évszázadai* I. kötetében (1981) és *Egység vagy különbség?* című művében (1990). Csetri már a pályakezdő Döbrenteit is elhatárolja Kazinczytól. „Döbrentei – ellentétben a Kazinczy-körrel –, annak ellenére, hogy ő megfordult Németországban, nem volt egyoldalú német műveltségű ember. Széles körű nyelvismerete, az angol és olasz kultúra és irodalom alaposabb ismerete egyrészt megnyitotta útját fölfelé, az erdélyi és magyar arisztokrácia körébe... Számára tehát nem volt föltétlen eszmény a nemzetiségnek csak a szellemben való kiélése, sőt nemcsak később, Magyarországon, de már erdélyi korszakában is aktív harciosa volt a műveltségszervezés intézményes keretei létrehozásának, nemcsak folyóíratával, hanem azzal is, hogy, bár sikertelenül, de évekig küzdött az erdélyi akadémiai mozgalomért, Aranka ügyének folytatásáért. Így nagyra értékelte mindazt, ami a németeknél történt, de nem volt olyan rajongója a weimari klasszikának és főképp Goethének, mint Kazinczy és Kölcsey...” (*Egység vagy különbözőség?*, 299.)

Bővebb kifejtést aligha igényel, hogy sem Katona, sem Berzsenyi életműve nem fér el a Kazinczy és Kölcsey nevével fémjelezhető irodalmi törekvések között. Kíséreljük meg megvizsgálni Döbrenteiével való kapcsolatukat!

Az *Erdélyi Muzéumban* 1814-ben meghirdetett drámapályázatot Kazinczy is, Kölcsey is eleve sikertelen kísérletnek tartotta. Igazuk volt? A pályázatra beküldött drámák értékelését olvasva úgy látszik, igen. De Katona mégiscsak ettől a pályázattól ösztönözve írta a *Bánk bán* első kidolgozását. Lehet, hogy el sem küldte. Lehet, hogy nem érkezett meg. Lehet, hogy nem olvasták el, fennakadva az Előversengésnek a recenziusról szóló mondatán: „a feje üres, velőtlen”. Mindenképpen igazságtalan Döbrenteit hibáztatni, azt bizonygatva, hogy nem is ismerhette fel Katona drámájának az értékét. „Jobban tudott

elmélkedni a költészetről, mint megítélni valamely költeményt, s a vizsgáló és boncoló szellem hiányát nem pótolta nála az ízlés önkéntelen ösztöne” – állította Gyulai Pál (*Katona József és Bánk bánja*, 1883, 107). Véleményét Horváth János megtoldotta azzal, hogy amikor színházi sikersorozat bizonyította a *Bánk bán* kiválóságát, Döbrentei büntudatosan hallgatott, s hallgatott arról is, mi történt azzal a három korábbi Katona-drámával, amelyeket a költő atyja fiának a halála után Trattnernek küldött, ő pedig Döbrenteinek továbbított. (*Jegyzetek Bánk bán sorsáról*, in: H. J.: *Tanulmányok*, 1956, 225., 226.)

Döbrentei valóban megérte a *Bánk bán* sikereit, sőt ő volt a budai Várszínházban szereplő társulat igazgatója, amikor, 1835. február 27-én Kántorné jutalomjátékaként a fővárosban először mutatták be. De az akkori, igen mérsékelt siker aligha ösztönözhetette arra, hogy felidézze emlékezetében, csaknem húsz éve valóban ott volt-e Kolozsváron e drámának a szerző által is gyengének nevezett első kidolgozása. A későbbi sikerekről pedig talán ő is úgy vélekedett, mint Széchenyi, aki az 1839. március 23-i előadásról ezt írta a naplójába: „Érthetetlen, hogy a kormány hogy engedhet ilyen esztelenséget játszani. – Rossz, veszedelmes tendencia.” A hozzá eljuttatott három dráma, a *Monostori Veronka*, *Ziska és Jeruzsálem pusztulása* kéziratának megőrzéséről azonban Döbrentei gondoskodott, amikor a társulat könyvtárában helyeztette el őket.

A kolozsvári pályázatot Katona lezáratlannak tartotta, valószínűleg nem azért, mert elkerülte a figyelmét az *Erdélyi Muzéum* 1818. évi 10. füzeté, hanem azért, mert a beküldött drámák nagyobb részéről nem közöltek bírálatot. Érdeklődő olvasója volt ő ennek a folyóiratnak, benne Döbrentei írásainak. Nevét ugyan nem írta le, de föltehető, hogy Kisfaludy Károly *Ilkájáról* írott (kéziratban maradt) bírálata és a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent dramaturgiai tanulmánya néhány helyén fölhasználta, amit tőle olvasott. Így például az *Ilka* bírálatának ez a mondata: „A hallgatónak történet kell, nem készület; – ez nem tudósítást, hanem cselekedetet vár”, Döbrenteinek erre a Boileau nyomán tett megállapítására emlékeztet: „Hideg okoskodás Játék színen csak unatja a nézőt.” Amikor azt kifogásolja, hogy az *Ilka* első felvonásában nem halad előre a cselekmény, Döbrentei előbb idézett tanulmányának erre a mondatára gondolhatunk: „A bonyolítást minden jelenésnek nevelni kell”. Egyezik Döbrentei drámapályázat meghirdető írásának és Katona dramaturgiai tanulmányának az a megállapítása, hogy irodalmunk eddig a lírában mutatja fel a legtöbbet. Az egyiptomi Holtak Ítéző Székéről, amelyet a drámákban való ítélkezés előzményeként említ Katona, Döbrenteinek Barcsay Ábrahámról szóló életrajzában, pontosabban annak egyik jegyzetében olvashatott. Keserű panasa arról, hogy a magyar színtársulat „a magyar pénzen épült német színekben bért fizet”, közvetlen tapasztalata volt ugyan, de olvashatta Döbrenteinél is, éppen az *Erdélyi Muzéum* 10. számában: „az igazsággal látszik ellenkezni, hogy minekutánna a Pesti theatrum Pest városának, tehát Magyar Városnak eladott fundusaiból épült, az egyedül a német társaságnak szolgáljon, és abból a Magyarat kizárhassa”. Végül: a Katonától sokszor idézett „én vagyok Bánk” föltehető ösztönzőjeként megnevezhetjük a Wielandot idéző Döbrenteit: „Megkívánom, hogy az, aki a hősök által mer beszélni, maga is nagy lélekkel bírjon, és míg a lelkesedésnek órájában, hőségé áltálváltozott, maga is általmegedve érezze azt, amit Személyének szájába teszi”. Az is lehetséges, hogy Katona drámatörténeti áttekintése dramaturgiai tanulmányának elején nem független attól, amelyet Döbrentei Boileau Poétikáját ismertető tanulmányában olvasott. (Lásd minderről a lelőhelyek feltüntetésével: Katona József: *Versek, tanulmányok, egyéb írások*, kritikai kiadás, 2001, 205., 210–211.)

Berzsenyi Kazinczy után Döbrenteivel levelezett legtöbbet. Az „után” nemcsak a levelek számára vonatkozik, hanem arra is, hogy életének Kölcsey kritikáját követő csaknem két évtizedében Döbrenteitől kapott és neki írt legtöbb levelet. Kazinczyval egyszer sem, Döbrenteivel többször is találkozott: 1814 szeptemberében az ifjú, tizennyolc esztendő

Wesselényi Miklóssal és nevelőjével, Pataky Mózzsal együtt járt Niklán, meglátogatta Berzsenyit 1829 nyarán is, találkoztak Pesten, a Tudós Társaság ülésén, s legutolsó, 1835. december 3-i levelében azt ígérte Berzsenyi Döbrenteinek, hogy a következő nyár elején egészsége helyreállítása végett Budán fürdőzvéni fölkeresi. Erre már nem került sor: 1836. február 24-én meghalt.

Döbrentei figyelmét Berzsenyire Kazinczy hívta fel, elküldve neki három versét. Döbrentei lelkes örömmel fogadta ezeket, megzenésítésüket, már tervezett Muzéumában való megjelentetésüket ígérte. Válaszlevelében (1811. máj. 20.) ezt írta Kazinczynak: „Szeretném, ha Berzsenyivel közelebb volnék ismerős. Én őt láttam ugyan, de ő engem bizonyosan nem. S 15 vagy 16 esztendőskoromban nem úgy néztem mint most. Ez a Férjfiú örök nevet vág magának. Nagy Pálhoz írt ódája excell. Már kérték tőlem leírni.”

Döbrentei ekkor gróf Gyulay Ferencné Kácsándy Zsuzsanna, Kazinczy ifjúkori szerelme házában volt nevelő Erdélyben, Andrásfalván, az őt akkor még igen kedvelő széphalmi mester ajánlására. Kapcsolatba került az erdélyi arisztokrácia több tagjával, így a Gyulayékkal rokon gróf Bethlen Ádámmal. Felolvasta neki Berzsenyi Kazinczytól kapott verseit. A *melancholia* Bethlennének annyira megtetszett, hogy bonyhai kertjében kőbe vésette. Berzsenyihez írt első levelében (1812. jún. 20.) Döbrentei erről számolt be. Megírta azt is, hogy távoli rokonok. Válaszlevelében Berzsenyi felajánlotta a tegezést, kapcsolatuk hamarosan meghitté vált. Döbrenteinek panaszkolta el már 1814. január 5-én, hogy mit vétett Helmeczi a versein híre nélkül tett változtatásokkal. Nagyra értékelte Döbrentei tevékenységét: „Te, édes barátom, Erdélyben igen szép függezetben állsz, és sem hazádnak, sem magadnak hasznosabban nem élhetsz, mint mast... Ne csüggedj, s törj előbbre is! Te Erdélyt és az erdélyieket nekem igen szépen fested. Örülök, hogy Erdély, valamint mindenkor, úgy mast is magyarabb, mint mi, örülök a theatrumnak, én olyast Koltzsvárról álmodni sem tudtam.” (1814. jan. 5.)

1815-ben verses epizstólát intézett Döbrenteihez, az ahhoz mellékelte levélben így szólította: „Kedves Barátom, rokonom és földim”. E levélben arról is írt, hogy találkozott Döbrentei édesapjával. „Beszélgetésünk tárgyai ti voltatok, valamint itt, úgy Dukában is Dudinknál.” A „ti” jelentheti a levél címzettjén kívül Wesselényit és Patakyt (1814-ben Dukai Takács Juditnál is jártak), jelentheti az *Erdélyi Muzéum* munkatársait, de gondolhatunk egy másik Dudira, Döbrentei mostohatestvérére, Perlaky Juditra is, Berzsenyi ifjúkori szerelmére. Perlaky Judit anyja, férjének halála (1802) után, a szintén megözvegyült Döbrentei Lajosnak, Gábor atyjának lett a felesége. Az előző házasságokból származó leány és fiú közel egykorú volt: Judit 1783-ban, Gábor 1785-ben született. Döbrentei tudott Berzsenyinek Judit iránti szerelméről: 1794 és 1800 között született verseiről Berzsenyi műveinek 1842-i kiadásában ezt írta: „Ki azokra Nemesdömölkön szülei házában voltában fakasztá, a gyönyörű leány, a kedves és lelkes lény, Perlaki Judit volt. Még mint gyermek ismerém.” Még mint gyermek? A jelzett időben 9. és 15. éve között járt, akkor még nem volt mostohatestvére Juditnak. Vajon tőle vagy Berzsenyitől hallott-e az ifjúkori szerelemről? Judit iránti szerelmének titkát Berzsenyi nem tárta a nyilvánosság elé, *Az első szerelem* című, erről legnyíltabban valló költeményét kihagyta a kötetéből, csak 1860-ban jelent meg Toldy Ferenc kiadásában. Berzsenyit közös szülőföldjük, a Kemenesalja, közös iskolájuk, a soproni evangélikus líceum, távoli rokonságuk és talán a Judithoz, Dudihoz fűződő szerelem emléke is közelítette Döbrenteihez.

Mindketten Kazinczy biztatásával, s mintegy védőszárnya alatt indultak, de az 1810-es évek közepére már mind a ketten eltávolodtak tőle. Így van ez akkor is, ha Döbrentei kalauzként szegődött Kazinczyhoz 1816-i erdélyi útján, Berzsenyi pedig 1817. február 27-én a keszthelyi helikoni ünnepségről beszámolva mintegy hitet tett mellette – és Kisfaludy Sándor ellen. A *Mondolat*, amely különben Berzsenyit is gúnyolta, és a *Felelet*,

amely azonban nem tetszett neki, tovább mélyítette, nem hagyta betemetni az árkot Nikla és Széphalom között. Kazinczynak már 1811. február 15-én megírta Berzsenyi, hogy ellenzi nyelvi normájának az egyoldalúságát, a „tiszaiság” erőltetését a „dunaiság” ellenében. „Az ember ahány, annyiféle, / S változhatatlan főbb vonásaiban. / Ki gondja mindazt egy kaptára vonni?” – olvassuk Döbrenteihez írt episztolájában. A *Mondolat* és a *Felelet* szerzőinek vitáját ugyanebben az episztolában úgy minősítette, mint „csürhe gyermek kámpolásait”. Kölcsey nem ok nélkül bántónak ítélt kritikája, Kazinczy Kölcseyt mentegető válaszelevele után Berzsenyi egyetlen barátjának az irodalomban Döbrenteit tartotta.

Döbrentei hívta fel Berzsenyire Széchenyi figyelmet. A „niklai remete” másként ítélte meg földijének, rokonának arisztokrata körökben való forgolódását, mint a magukat háttérbe szorítva érző íróársak. Az ő szemében hasznos és derék dolognak látszott a tehetős földesurakat megnyerni a nemzeti nyelv, kultúra, sőt gazdaság támogatására. „Te igen tudsz a nagyokkal társalkodni, s kérlek is, hogy mast ez legyen a te legfőbb stúdiomod. Légy cselekedettel poétánk, tégy, amit tehetsz, add által magadat egészen a mi jót akaró nagyainknak, mert a szalmatüzet Veszta tüzévé igyekszenek tenni.” (1828. okt. 18.) Válaszában Döbrentei, tevékenységéről beszámolva, Kazinczytól való elhatárolódásának a lényegét fejt ki: „Érzésemet mindig sértette midőn Kazinczy azt kezdé prédikálni közöttünk, hogy *a csak szépért* minden egyéb feláldoztassék.” Széchenyi mellé szegődve sokat tehetett a magyar nyelv használati körének szélesítéséért. A Casino jegyzőkönyvét félig-meddig még német tanácskozás után magyarul kezdte és folytatja, magyarul írja éttermének az étlapját is. „Bolond mondás, »hadd szolgáljon nekem a német«, s ezzel is mindenütt a honi nyelv tolatott félre. Száz évek óta nem taníták a magyart semmiféle ipar-ágra s osztán Minerva legyen, Jupiter agyvelejéből!” Majd: „Ha mindig bölcsebbülő rendezetek fejlődnek ki, amit hiszek, itt is fognak majd honolni a műveltség és ipar istenei, hisz ezek olly égi vendégek, kik mindjárt jönnek, mihelyt okos a nemzet magához inteni őket. Tehát mikor majd 2000ret irandanak, Magyarország egészen nemzeti műveltség hona már; a keleti nép újja szüli magát mint az arab ménvér Európában.” Széchenyi gondolatait tolmácsolja itt Döbrentei. Kazinczy irodalmi irányzatával szemben a bécsi Hormayrral való beszélgetését idézi: „A magyart Európa, irodalmi sorában igen kicsi serkenetnek nézi, s ha majd unttában a maga halmai közül kegyetekre tekintendene, de ott is csak a megszokott övéinek lehabzását leli, rátok se néz többé. Őrizzétek keleti sajtáságotokat, figyelmünket annak ujsága fogja ingerleni.” (1828. nov. 21.)

Döbrenteivel való levelezése és társalkodása egyrészt megerősíthette Berzsenyit abban, hogy a „nagyokhoz” írt ódái, amelyek Kazinczynak nem tetszettek, nem voltak hiábavalók, másrészt új munkára ösztönözte. Költői ere ugyan kiapadóban volt, de bő termést hozott létre tanulmányíróként. Kölcsey kritikájával való viaskodása (*Antirecensio, Észrevételek, A versformákról*) után írott tanulmányai valamiképpen Döbrenteihez kapcsolódnak: a *Kritikai leveleket* hozzá intézte, a *Bírálatokat*, amelyeket az időközben más irányt vett Tudománytárba szánt, Döbrentei adta ki. A *Poétai harmonistika* a Tudós Társaság Döbrenteitől szerkesztett évkönyvében jelent meg, közlésre elfogadták *A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairól* című tanulmányát is (lehet, hogy közlésére azért nem került sor, mert közben leváltották Döbrenteit). Neki küldte el az ő 1818-ban az *Erdélyi Muzéumban* megjelent írásával azonos című és sokban hasonló mondanivalójú *A kritikáról* című tanulmányát is.

Lehetséges, hogy Berzsenyi utolsó nagy verse, a *Gróf Mailáth Jánoshoz* címzett, de valójában Széchenyit ünneplő óda („melynek első három strófája” – Szerb Antal szerint – „a magyar líra legmagasabb pontja”), Döbrentei önkényes beavatkozása nélkül nem jelent volna meg. Széchenyi főként azt kifogásolta, hogy lóverseny győzteseként ünnepelte a költő, holott csak a lóva volt jobb. A kifogásolt szakasz így hangzott: „Oh énekeld őt, a

diadal fiát! / Eurus szülte lován mint viva, nyerve díjt, / Sándorral, a hírhedt lovaggal,
/ Kezdve, teremtve dicső utat s célt." Berzsenyi visszakérte az Aurorától a költeményt,
átdolgozta, de az idézett versszakkal nem tudott mit kezdeni. Döbrentei mentette meg az
utókor számára az Akadémia alapítására célzó két sorral: „Mint áldozá fel ezreit, hogy /
Ész művein kecsesülne nyelvünk.”

Ez a költemény, tizenyolc másikkal együtt, Döbrentei 1842-i Berzsenyi-kiadásában
jelent meg először, az 1816 óta írt versek ötödik könyvként csatlakoztak az 1816-i kiadás
négy könyvéhez. Azt a tizennégyet azonban, amelyek többségét Kazinczy hagyatta ki az
1813-ban megjelent kötetből, Döbrentei kiadásában sem találjuk: nem tudott az 1808-as
kéziratról, arra csak Kazinczy Gábor hívta fel az 1860-ban Berzsenyi verseit újra kiadó
Toldy Ferenc figyelmét. Jelentős többlete azonban Döbrentei kiadásának, a csak verseket
tartalmazó korábbiakhoz képest, a prózai művek nagyobb és a levelek kisebb részének a
megjelentetése.

Erről a három kisebb és egy nagyobb alakú kötetben egyszerre megjelent kiadásról sok
rosszat lehet mondani. Döbrentei úgy vélte, maga Berzsenyi hatalmazta fel arra, hogy
változtasson a szövegein, amikor azt mondta: „Ha meghalok, tedd munkáimmal, ami tet-
szik.” A hasonló változtatásokat azonban akkor még – másoktól – elfogadhatónak tartot-
ták. Meggondolandóbb Németh László kifogása: „a jegyzetekben indázó nyelvészhóbort
s literátor hiúság irdatlan bozóttal lepi el a remekműveket”. (*Berzsenyi*, in: N. L.: *Az én
katedrám*, 1969, 319.) Nehéz, de nem lehetetlen ebben az irdatlan bozótban Berzsenyi élet-
rajzával és művei keletkezésével kapcsolatos adatokat találni. Ezeknek az összegereblyé-
zése külön tanulmányt igényelne. Külön tanulmányt Döbrentei „nyelvészhóbortjának”,
sajátos szóképzéseinek áttekintése is.